

Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛІЇ

Галузь знань: 03 Гуманітарні науки

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Рівень вищої освіти: третій (освітньо-науковий)

Ступінь: освітньо-науковий (PhD)

Кваліфікація: доктор філософії (PhD) зі спеціальності

032 Історія та археологія

Мова навчання українська

Погоджено науковою радою Сумського
державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

« 03 » вересня 2025 р.

Голова

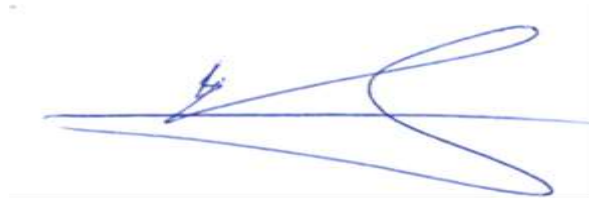
 Віталій Олександрович

Суми – 2025

Розробник:

Оліцький В'ячеслав Олександрович – кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри історії України
Протокол № 1 від «28» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри історії України,
кандидат історичних наук, доцент

В'ячеслав ОЛІЦЬКИЙ

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 3	Бакалавр	Вибіркова
		Рік підготовки:
		2-й
Семестр		
3-й		
Лекції		
20 год.		
Практичні, семінарські		
26 год.		
Лабораторні		
Самостійна робота		
72 год.		
Консультації:		
2 год.		
Загальна кількість годин – 120		
	Вид контролю: залік	

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Історія української автокефалії посідає важливе місце в системі сучасних історичних та релігійнознавчих досліджень, оскільки процеси формування незалежної церковної організації безпосередньо пов'язані з еволюцією української національної ідентичності, державності та культури. Вивчення становлення й розвитку автокефальних прагнень українського православ'я дає змогу осмислити складні взаємини між Церквою, суспільством і державою, зрозуміти роль релігійного чинника у збереженні духовної самобутності українського народу в різні історичні епохи — від Київської митрополії до сучасної Православної Церкви України.

Дисципліна є актуальною також у контексті сучасних процесів церковно-державних трансформацій, міжконфесійного діалогу та боротьби за духовну незалежність від іноземних релігійних центрів. Для аспірантів вивчення історії української автокефалії формує здатність до критичного аналізу історичних джерел, інтерпретації релігійно-політичних процесів і вироблення науково обґрунтованих висновків про закономірності розвитку українського православ'я.

Метою навчальної дисципліни *«Історія української автокефалії»* є формування у аспірантів цілісного наукового уявлення про генезу, етапи та особливості розвитку автокефальних процесів в українському православ'ї, а також вироблення умінь здійснювати науковий аналіз історичних, богословських і політичних чинників, що визначали еволюцію ідей церковної незалежності України.

Навчальна дисципліна *«Історія української автокефалії»* входить до переліку вибірових компонентів освітньо-наукової програми.

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**:

ІК 1. Здатність до розв'язання комплексних проблем в галузі гуманітарних наук під час професійної або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та професійної практики.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **загальних компетентностей**:

ЗК 02. Здатність до абстрактного мислення, критичного аналізу та синтезу, оцінки сучасних наукових досягнень, генерування нових ідей при вирішенні дослідницьких і практичних завдань, володіння креативним способом мислення.

ЗК 03. Здатність до пошуку, оброблення, аналізу і контекстуалізації значного обсягу наукової інформації з різних джерел, інтерпретацію результатів наукових досліджень.

ЗК 08. Здатність до оволодіння загальнонауковими компетентностями, спрямованими на формування системного наукового світогляду, загального культурного кругозору, здатність саморозвиватися і самовдосконалюватися протягом життя в контексті неперервної фахової підготовки, дотримання у фаховій діяльності норм професійної етики,

принципів академічної доброчесності, міжкультурної толерантності, керування загальнолюдськими цінностями.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **спеціальних компетентностей**:

- СК 01.** Здобуття глибинних знань у галузі історії та археології, зокрема засвоєння основних концепцій, розуміння теоретичних і практичних проблем, історії розвитку та сучасного стану наукових історичних знань, оволодіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку.
- СК 03.** Здатність аналізувати історичні явища з погляду фундаментальних історичних принципів і знань, класичних та новітніх дослідницьких підходів, а також на основі відповідних загальнонаукових методів.
- СК 05.** Здатність до реалізації завдань міждисциплінарних історичних досліджень.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Вивчення дисципліни *«Історія української автокефалії»* ґрунтується на знаннях і компетентностях, набутках на попередніх етапах професійної підготовки.

3. Результати навчання за дисципліною

РН 01. Виділяти загальнонаукові (філософські) компетентності, спрямовані на формування системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору.

РН 03. Узагальнювати, критично мислити й аналізувати явища та проблеми, які вивчаються

РН 10. Вміти інтегрувати існуючі методики та методи досліджень та адаптувати їх для практичного виконання поставлених завдань.

РН 11. Володіти концептуальними та методологічними знаннями в галузі історичних наук та бути здатним застосовувати їх до професійної діяльності на межі предметних галузей.

РН 13. Знайти оригінальне інноваційне рішення, направлене на розв'язання конкретної історичної проблеми.

4. Критерії оцінювання результатів навчання Розподіл балів

Поточний контроль													Разом	Загальна сума
Теми													78	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13		
Поточний контроль														
6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6		
Контроль самостійної роботи													22	
2	2	2	2	2	1	1	2	1	1	2	2	2		

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання студентами всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального навантаження шляхом поточного та підсумкового контролю. Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів під час відвідування лекцій, участі у семінарах, виконання тестових завдань та виконання інших видів самостійної роботи.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

- **78 балів:** участь у **семінарах** – підготовка аналітичних звітів та доповідей і пред'явлення результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю.

- **22 бали:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, есе тощо.

Разом – **100 балів.**

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями:

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
6	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає особливості історичних періодів, аргументовано характеризує особливості розвитку автокефалії задані періоди; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
5	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає особливості історичних періодів, аргументовано характеризує особливості розвитку автокефалії в задані періоди; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження.
4	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає особливості історичних періодів; виконує більшість завдань, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження.
3	Здобувач вищої освіти дає відповіді на питання семінарського заняття, відтворює дефініції та пояснює зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає історичні періоди та характеризує особливості їх розвитку, проте неточно відтворює хронологію подій та діяльність історичних діячів; завдання виконує з неістотними помилками; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, допускаючи незначні помилки.
2	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; з труднощами визначає особливості історичних періодів та характеризує діяльність історичних персон, з допомогою викладача може називати основні термі та поняття, працювати з картою; завдання виконує з помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
1	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд, з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Відсутність на занятті

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

В Університеті передбачено можливість перезарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти відповідно до Положення про порядок визнання результатів навчання у неформальній та/або інформальній освіті у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка (<https://sspu.edu.ua/universytet/edusci/normatyvno-pravova-baza>).

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Історія української автокефалії» можуть бути:

- усний контроль. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;

- письмовий контроль. Здійснюється за допомогою письмових робіт, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і протягом усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);

- тестовий контроль. Тести – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких вказує на наявність (або відсутність) у здобувача вищої освіти певних знань, умінь.

- підготовка доповідей, есе, презентацій. Передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

6. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни «Історія української автокефалії» складається з 13 тем, які в цілому висвітлюють етапи розвитку українського православ'я, формування та розвитку ідеї української автокефалії, її здобуття та становлення Православної Церкви України.

7. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

7.1. Тематичні розділи

Тема 1. Православна Церква: структура та основи віровчення.

Розглядаються богословські та організаційні засади православ'я: догматичні принципи, канонічне право, система церковного управління (патріархати, митрополії, єпархії), функції соборності та ієрархії. Аналізується відмінність між автокефалією, автономією та залежністю Церкви від материнського центру.

Тема 2. Історія проголошення автокефалій основних православних Церков.

Вивчаються історичні приклади проголошення автокефалій — Грецької, Сербської, Болгарської, Румунської, Грузинської, Польської та інших Церков. Розглядається механізм визнання автокефалій, участь Вселенського Патріархату, конфлікти та богословські дискусії щодо канонічності.

Тема 3. Формування християнської традиції на українських землях: від хрещення Русі до Київської митрополії.

Аналізується процес християнізації Русі-України, становлення Київської митрополії у складі Константинопольського Патріархату, її місце у східнохристиянському світі, вплив Візантії на церковну культуру та богослов'я Київської держави.

Тема 4. Період підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686 р.): історичний контекст і наслідки.

Розглядаються політичні умови й канонічні аспекти переходу Київської митрополії під владу Москви, суперечності цього акту, його наслідки для української церковної традиції та сучасні позиції Константинопольського Патріархату щодо цього питання.

Тема 5. Українське церковне життя в XIX – на початку XX ст.: зародження ідей національної церковної самостійності.

Висвітлюються процеси розвитку православ'я в межах Російської імперії, русифікаційна політика, релігійно-національні рухи, роль українського духовенства й інтелігенції у формуванні ідеї відновлення власної Церкви.

Тема 6. Автокефальний рух 1917–1930-х рр. і перше відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Досліджується діяльність церковних діячів доби Української революції, Всеукраїнський православний собор 1921 р., спроби канонічного оформлення автокефалії, переслідування УАПЦ радянською владою та її ліквідація.

Тема 7. Друга хвиля автокефального руху в роки Другої світової війни та в еміграції.

Висвітлюється відновлення УАПЦ 1942 р. на окупованих територіях, діяльність митрополита Полікарпа (Сікорського), церковне життя в еміграції, формування українських православних юрисдикцій у США, Канаді та Західній Європі.

Тема 8. Православна Церква в Українській РСР: між підпорядкуванням і прагненням до самостійності (1943–1991 рр.).

Розглядається політика радянської держави щодо Церкви, механізми контролю через Ради у справах релігій, духовна опозиція тоталітаризму, участь священників у дисидентському русі та підготовка ґрунту для відродження автокефалії наприкінці 1980-х рр.

Тема 9. Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у 1990-х роках.

Аналізуються події після легалізації Церкви: Собори 1990–1991 рр., постать патріарха Мстислава (Скрипника), особливості канонічного статусу УАПЦ, проблеми єдності українського православ'я, відносини з державою і суспільством.

Тема 10. Українська православна церква Київського патріархату: становлення, розвиток і канонічний статус.

Висвітлюється створення УПЦ КП у 1992 р., діяльність патріарха Філарета, боротьба за визнання автокефалії, богословські аргументи й політичні аспекти, а також роль цієї Церкви у відродженні духовності та національної самосвідомості.

Тема 11. Шлях до об'єднання: створення Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу про автокефалію (2018–2019 рр.).

Розглядається процес підготовки та проведення Об'єднавчого собору, позиція Вселенського Патріархату, зміст і значення Томосу, вплив на внутрішньоцерковні відносини й міжнародний резонанс події.

Тема 12. Сучасний етап розвитку ПЦУ: виклики, перспективи та міжнародне визнання.

Аналізуються основні напрями діяльності ПЦУ: структурне становлення, духовна освіта, соціальне служіння, питання визнання іншими помісними Церквами, взаємини з державою та суспільством, геополітичний вимір церковної незалежності.

Тема 13. Ідея автокефалії у контексті національної ідентичності та державотворення України.

Розглядається роль Церкви у збереженні національної самобутності, її внесок у формування української ідентичності, значення автокефалії для культурної, духовної та політичної незалежності держави, а також перспективи розвитку українського православ'я в глобальному контексті.

7.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		Лекції	Практ.	Конс.	Самост.
Тема 1. Православна Церква: структура та основи віровчення	10	2	2		6
Тема 2 Історія проголошення автокефалій основних православних Церков	8	2	2		6
Тема 3 Формування християнської традиції на українських землях: від хрещення Русі до Київської митрополії	9	2	2		5
Тема 4 Період підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686 р.): історичний контекст і наслідки	9	2	2		5
Тема 5 Українське церковне життя в ХІХ – на початку ХХ ст.: зародження ідей національної церковної самостійності	10		2		6
Тема 6 Автокефальний рух 1917–1930-х рр. і перше відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)	9	2	2		5
Тема 7 Друга хвиля автокефального руху в роки Другої світової війни та в еміграції	10	2	2		6
Тема 8 Православна Церква в Українській РСР: між підпорядкуванням і прагненням до самостійності (1943–1991)	9	2	2		5
Тема 9 Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у 1990-х роках	8		2		6
Тема 10 Українська православна церква	9	2	2		5

Київського патріархату: становлення, розвиток і канонічний статус					
Тема 11 Шлях до об'єднання: створення Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу про автокефалію (2018–2019 рр.)	9	2	2		5
Тема 12 Сучасний етап розвитку ПЦУ: виклики, перспективи та міжнародне визнання	10	2	2		6
Тема 13 Ідея автокефалії у контексті національної ідентичності та державотворення України	8		2		6
Разом	120	20	26	2	72

7.3. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Православна Церква: структура та основи віровчення	2
2	Історія проголошення автокефалій основних православних Церков	2
3	Формування християнської традиції на українських землях: від хрещення Русі до Київської митрополії	2
4	Період підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686 р.): історичний контекст і наслідки	2
5	Автокефальний рух 1917–1930-х рр. і перше відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)	2
6	Друга хвиля автокефального руху в роки Другої світової війни та в еміграції	2
7	Православна Церква в Українській РСР: між підпорядкуванням і прагненням до самостійності (1943–1991)	2
8	Українська православна церква Київського патріархату: становлення, розвиток і канонічний статус	2
9	Шлях до об'єднання: створення Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу про автокефалію (2018–2019 рр.)	2
10	Сучасний етап розвитку ПЦУ: виклики, перспективи та міжнародне визнання	2
Разом		20

7.4. Теми практичних (семінарських) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Православна Церква: структура та основи віровчення	2
2	Історія проголошення автокефалій основних православних Церков	2
3	Формування християнської традиції на українських землях: від хрещення Русі до Київської митрополії	2
4	Період підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686 р.): історичний контекст і наслідки	2
5	Українське церковне життя в XIX – на початку XX ст.: зародження ідей національної церковної самостійності	2
6	Автокефальний рух 1917–1930-х рр. і перше відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)	2
7	Друга хвиля автокефального руху в роки Другої світової війни та в еміграції	2
8	Православна Церква в Українській РСР: між підпорядкуванням і прагненням до самостійності (1943–1991)	2
9	Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у 1990-х роках	2
10	Українська православна церква Київського патріархату: становлення, розвиток і канонічний статус	2
11	Шлях до об'єднання: створення Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу про автокефалію (2018–2019 рр.)	2
12	Сучасний етап розвитку ПЦУ: виклики, перспективи та міжнародне визнання	2
13	Ідея автокефалії у контексті національної ідентичності та державотворення України	2
Разом		26

7.5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Православна Церква: структура та основи віровчення	6
2	Історія проголошення автокефалій основних православних Церков	6
3	Формування християнської традиції на українських землях: від хрещення Русі до Київської митрополії	5
4	Період підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686 р.): історичний контекст і наслідки	5
5	Українське церковне життя в XIX – на	6

	початку XX ст.: зародження ідей національної церковної самостійності	
6	Автокефальний рух 1917–1930-х рр. і перше відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)	5
7	Друга хвиля автокефального руху в роки Другої світової війни та в еміграції	6
8	Православна Церква в Українській РСР: між підпорядкуванням і прагненням до самостійності (1943–1991)	5
9	Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у 1990-х роках	6
10	Українська православна церква Київського патріархату: становлення, розвиток і канонічний статус	5
11	Шлях до об'єднання: створення Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу про автокефалію (2018–2019 рр.)	5
12	Сучасний етап розвитку ПЦУ: виклики, перспективи та міжнародне визнання	6
13	Ідея автокефалії у контексті національної ідентичності та державотворення України	6
Разом		72

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Афанасьєв О. Автокефалія в православ'ї: історія, канонічні основи, сучасні проблеми. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015.
2. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х т. Нью-Йорк: С. Бавид-Брук; К., 1990.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. К., 1991.
4. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
5. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
6. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
7. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська. Х.: Фоліо, 2018.
8. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017.
9. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
10. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: у 2 т. Т. 1–2. К., 1993.
11. Пашук А.І. Українська церква і незалежність України: Монографія. Львів, 2003.

Додаткові:

1. Бабенко Л. Технологія боротьби з Церквою (1920 – початок 1950-х рр.): «чекістський» сегмент. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу (Київ, 19 грудня 2013 р.)*. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 248 – 302.
2. Бажан О. Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект. *З архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ*. 2007. № 2. С. 7 – 18.
3. Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років) Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019.
4. Бондарчук П. Релігійне життя населення України (середина 1940-х – середина 1980-х років): історіографія проблеми. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2017. № 22. С. 25–70.
5. Бремер Т. Церква та імперія. Нариси історії російського православ'я. К.: Дух і літера, 2018.
6. Висовець О. Релігійна ситуація в Україні (кінець XVI – початок XVII ст.). Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип. 41. С. 63–68.

7. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944). Полтава, 1997.
8. Головащенко С. Історія християнства. Київ: Либідь, 1999.
9. Грицина О. Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні (1991-2011 роки). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 5 (55). С. 320–333.
10. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). К., 1991.
11. Зінченко О.В. Вселенське канонічне право першого тисячоліття і церковне право Київської Русі XI століття: порівняльний аналіз. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 2 (33). С. 55–64.
12. Ігнатуша О.М. Зміни канонічного статусу православної церкви в Україні (1918 – 1930-ті рр.): від автономії до екзархату. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2006. Випуск 20. С. 198 – 207.
13. Ісіченко І. Загальна церковна історія. Акта. 2009.
14. Історико-канонічна декларація «Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква». URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/viewpage.php?page_id=27
15. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К.: Т-во "Знання", КОО, 1999.
16. Киридон А.М. Томос про надання автокефалії Православній Церкві України: архітектоніка процесу. *Уманська старовина*. 2019. № 6.
17. Оліцький В.О. Блаженні гнані за правду (репресії проти Православної церкви на Сумщині у 1920–1930-ті роки): монографія. Суми: Триторія, 2018.
18. Оліцький В. Становлення Української православної церкви Київського патріархату на Сумщині (перша половина 1990-х років). *Держава і Церква в новітній історії України: збірник наукових статей*. Випуск 7. Полтава: ПНУ імені В.Г. Короленка, 2019. С. 197–207.
19. Пашук А.І. Українська церква і незалежність України: Монографія. Львів, 2003.
20. Пащенко В. О. Православ'я в новітній історії України: Монографія. Ч. 1. Полтава, 1997.
21. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки. Полтава, 2004.
22. Пащенко В.О. Православ'я в новітній історії України: Монографія. Ч.2. Полтава, 2001.

23. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні: монографія. К.: Критика, 2006.
24. Скочилиас І. Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. № 4. С. 246–279.
25. Тимошенко Л.В. Берестейська унія 1596 р. Дрогобич: Коло, 2004.
26. Тригуб П.М. Могилянська доба Київської митрополії. *Петро Могила - видатний український просвітитель і релігійний діяч XVII століття: доповіді і повідомлення науково-практичної конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Петра Могили*. Миколаїв: Видавничий центр МФ НаУКМА, 1997. С. 36–38.
27. Уткін О.І. Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу. *Український історичний журнал*. 1992. № 9. С. 45–54.
28. Харишин М. В. Історія підпорядкування української православної церкви Московському патріархату. К.: Вентурі, 1995.
29. Харьковщенко Є.А. Софійність Київського християнства. К., 1996.
30. Шевченко І. Візантійська церковна традиція і становлення автокефалій. Львів: УКУ, 2018.
31. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси. Чернівці: Наші книги, 2016.
32. Ware K. (Bishop Kallistos). *The Orthodox Church: An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*. London: Penguin Books, 2020.

**9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення,
використання яких передбачає навчальна дисципліна
(за потребою)**

1. Навчальні аудиторії, які обладнанні для проведення лекційних і семінарських занять.
2. Аудіовізуальні, технічні і комп'ютерні засоби навчання: комп'ютери, мультимедійний проектор, екран.